

Kalle Päätalon Iijoki-sarja kielielämäkertana

SARI KESKIMAA

Väitöksenalkajaisesityelmä Oulun yliopistossa 13. lokakuuta 2018

Luin ensimmäisen Päätalonin noin kolmekymmentä vuotta sitten, kun olin suunnilleen 12-vuotias. Ensimmäinen käsiini osunut Päätalonin kirja oli nimeltään *Nuoruuden savotat* (1975). En ollut lukenut pitkällekkään, kun ymmärsin, että luin nyt jotain sellaista, jonka keskellä itsekin osittain elin. Metsätyöt tai heinänteot eivät olleet minulle kovinkaan tuttuja, vaikka olin toki kuullut puhuttavan niistä. Mutta kieli! Se tuntui perin juurin kotoiselta. Kuulin korvissani äänenpainot, joilla romaanin henkilöhahmot puhuivat. Vaikka en tarkalleen tiennyt, mitä tarkoitti, kun joku *suuvihtoo viikatetta* tai *varttaa keksiä*, osasin nauttia kielestä, joka kuvasi tekemistä yksityiskohtaisesti ja osuvasti.

Nuoruuden savotat kertoo muustakin kuin nuoren miehen työnteosta. Sen keskeisenä teemana on Kallessa herännyt haave kirjoittaa kaunokirjallista tekstiä. Romaanissa Kalle lukee kirjoja, käy Oulussa ja tunnustaa kavereilleen, että haluaisi joskus nähdä omaa tekstiään painettuna. Puolivälin huipennuksessa Kalle tilaa Mika Waltarin *Aiotko kirjailijaksi* -teoksen. Kallelle alkaa valjeta ristiriita hänen oman elinympäristönsä kielenkäytön ja kaunokirjallisuuden kielen välillä, kun hän tutustuu Waltarin teokseen. Tukinuitossa ollessaan Kalle pohtii tilannettaan. Hän tuntee syntyneensä kirjoittamishalujensa kanssa täysin väärään ympäristöön. Waltarin mukaan karkean kansankielen käyttö oli osoitus siitä, ettei kirjoittajalla ollut makua. Kalle puolestaan käsittää, että hän elää juuri sellaisen kielimaiseman keskellä, josta Waltari opaskirjassaan varoittaa (esim. 1).

- (1) Tunnen syntyneeni kirjoittamishalujeni kanssa täysin väärään ympäristöön. Muistan tarkkaan mitä Waltari sanoo aloittelevalle kirjoittajalle rumista asioista ja karkeasta kielestä: ”Karkea sana *voi* toisinaan tyylikeinona olla pai-

kallaan. Mutta kun kirjailija alkaa hekumoida renkituvan tai kasarmin kielenkäytöllä ja raakuuksilla, osoittaa se, ettei hänellä ole makua. Tähän luokkaan kuuluvat kaikki käymälän ja sukupuolielämän vaiheilla tavattavat, lukemattomat kansanomaiset sanat. Samoin kiroukset.”

Ymmärrän että savottalaisten kielenkäyttö ei juuri jää toiseksi sen kielenkäytön kanssa, jota renkituvilla ja kasarmeilla puhutaan. (*Nuoruuden savotat* 1975: 454.)

Nuoruuden savotat -romaanin on osa 26-osaista Iijoki-sarjaa, jossa Kalle Päätalo kertoo omista elämänvaiheistaan syntymästään kirjailijaksi ryhtymiseensä saakka. Päätalo syntyy Taivalkosken Jokijärvellä marraskuussa 1919. Hän viettää lapsuutensa ja nuoruutensa kotiseudullaan, käy kansakoulua ja joutuu isänsä sairauden takia lähtemään jo varhain ansiotöihin. Kiinnostus kirjallisuuteen syttyy jo lapsena, ja kansakoulussa Päätalo innostuu ainekirjoituksesta. Muistivihko kulkee nuorukaisen povi-lakkarissa, vaikka hänen isänsä ei hyväksy kirjoitusharrastusta ja sitä pidetään muutenkin hänen synnyinselkosissaan tuohon aikaan vähintäänkin joutavana. Sitten alkaa sota, ja Päätalo ilmoittautuu vapaaehtoisena armeijaan. Armeijareissu venyy lopulta viiden vuoden mittaiseksi. Päätalo joutuu rintamalle ja haavoittuu vakavasti. Hänen kynänsä ei kuitenkaan jouda lepäämään laakereillaan. Hän kirjoittelee ahkerasti kirjoitusta, ja kirjeenvaihdon kautta hän löytää myös tulevan vaimonsa, joka esiintyy Iijoki-sarjassa nimellä Laina Puronen.

Sota on loppuvaiheessa, kun nuoripari avioituu ja asettuu asumaan Tampereelle. Päätalo alkaa opetella kaupunkilaisen elämää. Pikkuhiljaa Päätalo pääsee kiinni opiskeluun ja rakentajan ammattiin. Kirjoittaminen on edelleen hänen intohimonsa, ja hän kirjoittaa aina, kun vain pystyy. Rakennusmestariksi opiskelun aikana hänen on hetkeksi luovuttava harrastuksestaan, mutta valmistuttuaan hän saa hankittua kirjoituskoneen ja alkaa havitella kirjoittajan ammattia yhä määrätietoisemmin. Yksityselämä menee kuitenkin pahasti solmuun, ja Päätalo eroaa ensimmäisestä vaimostaan. Avioeroprosessin aikana hän alkaa luonnostella ensimmäistä romaaniaan. Elämä muuttuu: Päätalo menee uusiin naimisiin, saa lapsia ja alkaa kirjoittaa tosissaan. Uurastus palkitaan, kun esikoisromaanin ilmestyy. Heti perään hän alkaa kirjoittaa uutta romaania ja jää pian vapaaksi kirjailijaksi. Lopun tiedämmekin – Päätalo kirjoittaa itsensä suomalaisten sydämiin.

Iijoki-sarja on kuvaus sosiaalisesta noususta: siitä, miten alkeellisista oloista lähtöisin oleva maalaispoika nousee kovalla työllä ja sisulla ensin arvostettuun ammattiin, rakennusmestariksi, ja lopulta täyttää myös lapsesta asti kyteneen unelmansa ryhtyessään kirjailijaksi. Iijoki-sarjassa kuvataan mikrohistoriallisesta näkökulmasta 1900-luvun alun agraariyhteisöä, sitten sota-aikaa, jälleenrakennusta ja modernisoituvaa maailmaa. Iijoki-sarja on myös ihmissuhdedraama, jossa ihastutaan, rakastutaan, petetään ja jätetään. Ei siis ihme, että Kalle Päätalo on yksi Suomen suosituimmista kirjailijoista.

Kaiken edellä mainitun lisäksi Iijoki-sarja on myös kuvaus kielestä. Kieli näyttäytyy Iijoki-sarjassa hyvin moninaisena ja monenlaisena, elävänä ja alati muuttavana, ja kielen kuvaamiseen ja pohdiskeluun käytetään runsaasti sivuja. Iijoki-sarjan keskeisillä henkilö-

hahmoilla on tunnistettavat yksilömurteet, jotka tekevät dialogista moniulotteista. Erilaiset puhuvat korostavat henkilöhahmojen välisiä suhteita ja jännitteitä, kuvastavat murrekäsityksiä ja -asenteita sekä kaiuttavat erilaisia kieli-ideologioita. Väitöskirjassani olen tutkinut näitä kielen ilmiöitä ja suhteuttanut niitä Iijoki-sarjan kokonaisrakenteeseen.

Suomalaisessa kielentutkimuksessa kaunokirjallisuuden kielen tutkimus on tähän mennessä ollut kaiken kaikkiaan melko vähäistä. Siihen on vaikuttanut se, että suomen kielen ja kirjallisuuden oppituolit on 1900-luvun alkupuolella erotettu toisistaan, ja kaunokirjallisuuden tutkiminen on luonnostaan ollut kirjallisuudentutkimuksen tehtävä. (Hakulinen & Leino 2006: 12–13.) Sellaisia suomen kielen väitöskirjoja, joissa tutkimusaineistona on kaunokirjallisuuden kieli, on vain muutama (esim. Hakola 1974; Määttä 1992; Niinimäki 2015). Kaunokirjallisuuden kielestä tehtyjä opinnäytetöitä ja -tutkielmia löytyy enemmän. Päätalon kielestä on tehty toista kymmentä suomen kielen pro gradu -tutkielmaa, joista osassa tutkimusaineistona on Iijoki-sarjan romaaneja. Koska kirjallisuudentutkimus ja kielentutkimus ovat Suomessa olleet perinteisesti erillään toisistaan, myös näiden opinnäytetöiden lähestymistapa on kielitieteellinen. Tutkimukseni tavoitteena on ollut kielitieteellisen analyysin lisäksi käyttää kirjallisuudentutkimuksen menetelmiä eli tulkita ja pohtia sitä, miksi Iijoki-sarjassa käytetään murteita niin kuin niitä käytetään ja mitä merkitystä niillä on koko kirjasarjan rakenteen ja juonen kannalta.

Aivan tutkimuksen alkuvaiheessa piti ratkaista kysymys siitä, kenen kieltä oikein tutkin – kirjailija Kalle Päätalon vai Iijoki-sarjan päähenkilön, fiktiivisen Kallen kieltä? Valintani oli se, että tutkin Iijoki-sarjan päähenkilön kieltä ja pidän häntä fiktiivisenä henkilöhahmona, vaikka hänellä tietysti onkin esikuva. En siis ota kantaa kirjailija Päätalon kieleen, kielikäsityksiin tai kieliasenteisiin – vaikka ne ehkä ovatkin pitkälle yhteneväisiä Iijoki-sarjan päähenkilön kanssa. Tähän ratkaisuun yhtenä syynä on se, että Iijoki-sarja on kirjailijan luomus, vaikka se perustuukin tositapahtumiin. Toiseksi – niin tarkka kielikorva kuin Päätalolla on ollutkin – kaunokirjallisuuden kieli on ihan oma kielensä. Se on erilaista kuin puhuttu kieli, eikä sitä voi suoraan verrata puhuttuun kieleen. Kaunokirjallisuuden murre on tyyliä murretta, ja siinä on tärkeää se, että lukijalle syntyy vaikutelma murrepuheesta, eikä se, että kaikki mahdolliset murrepiirteet on puhutun kielen mukaisesti soviteltu vuorosanoihin. (Ks. esim. Kallio-koski 1998.) Kolmanneksi täytyy vielä muistaa se, että kirjailija valitsee tiettyjä tehokeinoja – vaikkapa murrepiirteitä – sen takia, että niiden avulla hän pystyy jollakin tavalla syventämään käsittelemiään teemoja (ks. esim. Suomela 2001: 150–152). Silloin näiden tehokeinojen merkitys on siinä, miten ne toimivat romaanissa, eikä siinä, miten ne toimisivat oikeassa elämässä. Olen siis uppoutunut Iijoki-sarjaan fiktiivisenä kieliyhteisöjen kuvauksena ja mielenkiintoni on ollut siinä, kuinka kieli toimii romaani-sarjan sisällä.

Väitöskirjan aineistoksi riittäisi yksikin romaani, mutta tutkimuksessani halusin tarkastella koko Iijoki-sarjaa. Tästä syystä väitöskirjasta tuli artikkeliväitöskirja. Tutkimus koostuu neljästä artikkelista, joista kussakin olen käsitellyt eri näkökulmia ja teoksia. Tavoitteenani on ollut luoda Iijoki-sarjan kielestä kokonaiskuva ja tarkastella sitä läpileikkauksen omaisesti. Samalla olen pystynyt kokeilemaan erilaisten tutkimusmenetelmien soveltamista kaunokirjallisuuden kieleen. Sen tutkimiseksi ei ole ole-

massa mitään omaa erityistä menetelmää, vaan menetelmät on etsittävä sen mukaisesti, mitä tutkimusaineistosta haluaa tutkia ja mitä sieltä nousee esille.

Tutkimus lähti liikkeelle perinteisestä murteentutkimuksesta ja variaation tutkimuksesta, kun tarkastelin murrepiirteiden vaihtelua Kallen ja Lainan vuorosanoissa (Keskimaa 2013). Seuraavaksi minua alkoi kiinnostaa kansandialektologisen tutkimuksen näkökulma (Keskimaa 2014). Siinä tarkastelun kohteena on se, miten tavallinen ihminen käsittää murteet – mitä murrepiirteitä hän erottaa eri murteista ja miten hän suhtautuu murteisiin? Onko jokin murre hänen mielestään erityisen kaunista tai erityisen rumaa? (Ks. esim. Preston 1998; Niedzielski & Preston 2000; Mielikäinen & Palander 2014). Tähän näkökulmaan Iijoki-sarja antaa oivallisen tutkimusaineiston, sillä varsinkin sota-aikaa käsittelevissä kirjoissa tuodaan runsaasti esille erilaisiin murteisiin liittyviä käsityksiä. Murrekäsityksiä ja -asenteita analysoidessani aloin vähitellen hivuttautua kohti kieli-ideologia kysymyksiä (Keskimaa 2015; ks. Mäntynen, Halonen, Pietikäinen & Solin 2012). Iijoki-sarjan tarina alkoi näyttäytyä päähenkilön kieli-ideologisen pohdiskeluna kansankielen ja kirjakielen välisestä suhteesta – siitä, missä kohtaa Kalle saisi käyttöönsä kirjailijan työkalun, kirjakielen, ja mikä merkitys kielenkäytöllä oli hänen sosiaalisen asemansa kannalta. Kieli-ideologisten kysymysten käsitteilyssä kielielämäkerrallinen lähestymistapa (ks. esim. Pietikäinen 2012; Karjalainen 2012) tuntui ratkaisevan tärkeältä, sillä se sitoo kieleen liittyvät kokemukset, muistot, mielipiteet ja kertomukset osaksi Iijoki-sarjan päähenkilön kasvutarinaa. Viimeksi olen tarkastellut Kallen kielellistä asemoitumista eli sitä, miten hänen kielenkäyttönsä ja suhtautumisensa kieleen muuttuu hänen sosiaalisen asemansa muuttuessa maalaisesta kaupunkilaiseksi, halonhakkaajasta rakennusmestariksi ja lopulta kirjailijaksi (Keskimaa 2018).

Iijoki-sarjan päähenkilön kielielämäkerrassa lähtökohtana on koillismaalainen puhujayhteisö, jossa Kalle kasvaa. Sitä hallitsee vahva sisäinen taksonomia: yhteisön sisällä puhujaryhmiä luokitellaan sen mukaan, kuinka ronskia kieltä he käyttävät ja kuinka murteellista heidän puheensa on. Koillismaalaiset ”selkoslaiset” puhuvat seudun murretta ja toteuttavat paikallisia kielikäytänteitä. Kielenkäytön tavat varioivat yhteisön sisällä. Selkoslaisten ryhmästä voidaan erottaa eri alaryhmiä, kuten naiset, miehet, lapset, tukkijätkät ja uskovaiset. Ryhmiä leimaavat tietynlaiset kielenkäyttöön liittyvät stereotyyppit. Naisia pidetään puheliaina ja uteliaina, miehiä harvasanaisina ja sanojensa takana seisovina. Lasten kielenkäytössä korostuu yhtäältä vallattomuus, toisaalta vanhempien kunnioittaminen. Tukkijätkät taas kiroilevat paljon, uskovaiset puolestaan välttävät voimasanoja sekä käyttävät puhuessaan uskonnollista sanastoa. Hyvät kertojat ja sanakäänteissään nokkelat puhujat ovat erityisesti miesten ja tukkilaisten ryhmissä arvostettuja.

Selkoslaisten kielenkäytön vastapariksi esitetään Iijoki-sarjassa ”herrasihmisten” kielenkäyttö. Herrasihmisiin luetaan esimerkiksi opettajat, papit, lääkärit ja metsänhoitajat. Sosiaalisten asemien välinen ero liittyy kiinteästi kieli-ideologioihin. Koulutus on mahdollistanut sosiaalisen nousun, mutta toisaalta kouluttautuminen on ollut mahdollista vain harvoille selkoslaisiin kuuluville, jolloin eri ryhmien välinen kuilu on pysynyt syväenä. Kielenkäyttäjärhytmät ovat hierarkkisia – esimerkiksi tyyppillisesti paljon kiroilevat jätkät välttävät voimasanojen käyttöä uskovaisten ihmisten seurassa – mutta ei-

vät tarkkarajaisia. Uskovaiset ihmiset näyttäytyvät ideaalisina kielenkäyttäjinä: he voivat käyttää paikallista murretta, mutta eivät kiroile tai käytä alatyylisiä ilmauksia.

Kallen kielielämäkerran ensimmäinen käännekohta sijoittuu kansakoulun alkamiseen. Kalle asemoituu kieli-ideologisesti selkosten miehiin, joilta odotetaan tietynlaista kielenkäyttöä: kiroilua, vähäpuheisuutta mutta toisaalta tarinankerrontataittoa, kiroilun välttämistä uskovaisten seurassa sekä tiettyjen kielenkäytön tapojen, kuten terveisien lähettämisen välttämistä. Aloittaessaan kansakoulun Kalle kohtaa kieli-ideologisen jatkumon toisen ääripään, kansakoulun opettajat. Koulun aloittaminen on Iijoki-sarjan tematiikassa merkittävä käännekohta erilaisten kielenkäytön tapojen kohtaamisen kannalta, mutta myös siitä näkökulmasta, että kansakoulussa Kalle saa kosketuksen kaunokirjallisuuden lukemiseen ja kirjoittamiseen. Kalle osoittautuu koulussa hyväksi ainekirjoittajaksi. Esimerkkikatkelmassa 2 pohjustetaan kieli-ideologista ristiriitaa, jonka Kalle kohtaa verratessaan kansankieltä sivistyneistön kieleen.

- (2) Miksen minäkin aiheita keksi ja olinhan viimeisenä lukukautenani Joki-järven paras aineenkirjoittaja! Opettajakin sanoi kun luki luokalle aineeni: ”Kallesta taitaa tulla ihan kirjailija...”

[– –] Mutta osaanko kirjoittaa kaupunkilaisista ja muista hienosti puhuvista ihmisistä, kun tunnen vain syrjäkylän ihmisiä ja savottalaisia. Ne puhuvat kaikki tollosti ja murteella. Savottajätkät lisäksi kiroilevat ja värsyävät rumpia...

Tästä lähtien olen silmä ja korva tarkkana aina kun pääsen puheisiin herrasihmisten kanssa, päätän. Siihen minulla ei tosin ole tilaisuutta muualla kuin kirkonkylässä. Niin, miksei myös opettajia kannata seurata sillä silmällä...
(*Täysi tuntiraha* 1974: 368.)

Kalle pitää kaupunkilaisia hienosti puhuvina ihmisinä, kun taas syrjäkylän ihmiset puhuvat hänen mielestään tollosti ja murteella. Hän päättää alkaa tarkkailla kirkonkyläläisten herrasihmisten puhetta ja käyttäytymistä ja toteaa, että myös opettajia kannattanee seurata sillä silmällä.

Toinen käännekohta Kallen kielielämäkerrassa on Mika Waltarin *Aiotko kirjailijaksi* -oppaan hankkiminen ja siihen tutustuminen. Vuonna 1935 julkaistu opaskirja näyttää Kallen näkökulmasta ratkaisuna, suoranaisena pelastuksena kirjoittamisen pulmiin. Kirjan hankkiminen on toisen kielielämäkerrallisen käännekohdan kliimaksi: Kallen odotukset ovat korkealla kirjan suhteen, mutta ympäröivä todellisuus osoittautuu ristiriitaiseksi kirjailijahaaveiden kannalta. Ensinnäkin hän joutuu avaamaan kirjapaketkinsa muiden silmiltä piilossa käymälässä, ”istuinrei’istä tölhöttävien patsaiden” ja ”seinäautoihin jätetyn kynä- ja puukonkärkitaiteen” ympäröimänä. Toiseksi Kalle joutuu toteamaan kirjan luettuaan, ettei hänen kasvuympäristönsä kieli ole Waltarin suositusten mukaista. Niinpä hän ajautuu suoranaiseen kieli-ideologiseen kriisiin. Esimerkissä 3 Kalle on kauppartanon huusissa avaamassa kirjapaketiaan. Tuskastuneena hän hymähtelee puoliääneen, kuinka ei vahingossakaan pääse näkemään sellaista elämää kuin kirjoissa kuvataan, vaan ympärillä raikuvat kiro sanat, välillä korkeintaan virren jylinä ja saarnan pauhu.

- (3) – Vaikka mitä muuta meikälainen puhuu ja haaveksii, kun kyrpä ja vittu ja paska ja perse ja perkeleet raikuvat aina korvissa. Välillä korkeintaan virrenjyrinä ja saarnan pauhu... Vahingossakaan ei näe semmosta elämää jota kirjossa kuvataan... (*Nuoruuden savotat* 1975: 279.)

Kolmas kielielämäkerran käännekohta osuu sota-aikaan. Murretietoisuus herää usein opiskelu- tai asevelvollisuusajana, kun tutustutaan eri murrealueilta kotoisin oleviin kielenpuhujiin (esim. Palander & Nupponen 2005: 15). Kalle menee armeijaan sota-aikana, ja kaiken kaikkiaan hänen asepalveluksensa kestää viitisen vuotta. Tänä aikana Kallen käsitys murteista laajenee. Sota-aikaa kuvaavissa romaaneissa henkilö- hahmojen vuorosanoissa alkaa vilistä eri murteiden äänne- ja muotopiirteitä. Tarkkaan valitut murrepiirteet erottelevat murteiden alaryhmiä ja eri paikkakuntia toisistaan, ja etenkin päähenkilön murrehavainnot oman kotiseutunsa kielestä ovat dialektologisesti tarkasteltuna yksityiskohtaisia ja autenttisen murteen mukaisia. Pääosaan sota-aikaa kuvaavissa romaaneissa nousevat päähenkilön murrehavainnot. Toiset murteet ovat päähenkilölle tai muille henkilö- hahmoille mieluisia, toiset taas eivät, ja murreasenteiden kuvailua on myös näissä romaaneissa huomattavan runsaasti. Esimerkiksi Satakunnasta kotoisin olevien ruotukavereiden puhe on Kallelle vaikeaa ymmärtää ja siksi jopa vastenmielistä. Esimerkissä 4 Kalle ihmettelee ryhmänjohtajansa käyttämää sanaa *klapei*, jonka hän ei ymmärrä tarkoittavan kamiinan lämmityspuita (SMS s.v. *klapi*, *klapu*).

- (4) [- -R]ryhmänjohtajani nosti päätään peitehuovan alta ja sanoi laulavalla murteellaan:
- Heitäks, Päätalo, klapei sin kamina!
Minulla oli Korialla ollessamme eniten vaikeuksia ymmärtää juuri Satakunnan poikien murretta.
[- -E]n käsittänyt, mitä korpraali Mattila oli pyynnöllään tarkoittanut. [- -]
Mitä perkeleen klapei...! Niitä on Suomessa jos pirun moisia murteita! (*Ahdistettu maa* 1977: 314.)

Iijoki-sarjan päähenkilön neljäs kielielämäkerrallinen käännekohta on sodan loppuvaiheessa solmittu avioliitto Turun seudulta kotoisin olevan Lainan kanssa. Suhteen alussa murre sanojen, -muotojen ja erilaisten murteellisten fraseologismien selittäminen toimii dialogissa puolisoiden keskinäisen ymmärryksen ja luottamuksen lujittamisen kuvauksena. Parisuhteen asetelman muuttuessa murteesta tulee este yhteisymmärrykselle. Yhä useammin Kalle ja Laina pilkkaavat ja ymmärtävät väärin toistensa murreilmauksia.

Temaattiselta kannalta tarkasteltuna neljäs käännekohta näyttyytään ikään kuin Kallen viimeisenä kielellisenä tulikokeena ennen kirjailijaksi ryhtymistä. Iijoki-sarjan kielidiskurssin ympärillä pyörivät teemat toistuvat ja kertautuvat. Kalle kokee ulkopuolisuutta muuttaessaan kielellisesti vieraaseen ympäristöön Tampereelle. Nuoruusvuosina Kallen tärkein unelma, kaunokirjallisen tekstin kirjoittaminen, pysyi etäällä

kiellellisten resurssien puuttuessa. Nyt sama teema toistuu avioliitossa. Esimerkki 5 kuvaa parisuhteen alkuvaiheessa vallitsevaa kieli-ideologista asetelmaa erilaisten murteiden kannalta.

- (5) Alkuun Lainalla ja minulla oli ollut lieviä vaikeuksia, koska emme olleet käsitäneet kaikkia sanoja toistemme puheesta. En ollut oppinut Turun seudun murretta ruotukavereiltani. Kun Laina puhui tätä jo ilmankin nopearytmistä murretta tavallista nopeammin, suorastaan 'säkimällä', olin varsinkin ensimmäisten keskustelujemme aikana jäänyt monta kertaa ällistelemään sitä "huulet ruutilla". Ja minä puolestani olin joutunut 'suomentamaan' Lainalle ja hänen omaisilleen oman murteeni sanoja. Tästä johtui että olin alkanut hävetä rumaa maalaismurrettani ja puhua enemmän kirjakieltä muistuttavilla sanoilla. Tosin kankea kieleni pyrki etenkin d:tä tavoitellessani menemään solmuun. (*Tammerkosken sillalla* 1982: 54.)

Avioliiton alkuvaiheen kuvauksessa parisuhdetta rakennetaan kielen avulla siten, että Kalle ja Laina selittävät ja opettavat toisilleen omia murteitaan, matkivat toisiaan hyväntahtoisesti ja yhteenkuuluvuutta osoittaakseen sekä leikittelevät ja vitsailevat erilaisilla murre sanoilla ja -ilmauksilla. Iijoki-sarjan edetessä Lainan idiolekti muuttuu murteellisemmaksi, jolloin kontrasti puolisoitten käyttämän kielen välillä kasvaa. Parisuhteen ristiriidat näyttäytyvät kielen tasolla osin tahallisinakin murteellisten sanojen tai ilmausten väärinymmärryksinä tai ristiriitaisina merkityksinä, pilkallisena matkimisena sekä murteen korjaamisena yleiskieliseksi. Matkittavina ja korjattavina kielenpiirteinä ovat molempien murteiden leimallisimmat murrepiirteet.

Kielielämäkerran viides käännekohta on se, kun Kalle viimein kaikkien koettelemusten ja ristiriitojen jälkeen ryhtyy kirjailijaksi. Erityisen tärkeänä näyttäytyy *Koillismaa*-romaanin kirjoittaminen, sillä siinä Kalle voi käyttää romaanin rakennusaineena oman synnyinseutunsa murretta. Iijoki-sarjan viimeiset teokset *Hyvästi, Iijoki* (1995) ja *Pöhlökanto Iijoen törmässä* (1998) kertovat Kallen kirjailijanurasta. Metakieli muuttuu jälleen kieli-ideologiseksi pohdiskeluksi siitä, mikä on sopivaa kielenkäyttöä kaukokirjallisuudessa. Esimerkissä 6 Kalle kysyy kustannustoimittajaltaan, kannattaisiko hänen kirjoittaa henkilöhahmojen repliikit kirjakielellä vai murteella. Kustannustoimittaja Ville Repo toteaa, että hänen mielestään kannattaa käyttää molempia kieliäsuja. Selkoslaiset voivat hänen mielestään puhua Koillismaan murretta, mutta pappi, nimismies ja ennen muuta kansakoulun opettaja puhuvat kirjakieltä. Näin palataan Iijoki-sarjan kielelliseen alkuasetelmaan.

- (6) – Niin kuin olen sulle jo vikuutellu, on toisen romaaniyritykseni aihe sijoitettu tekoseleksiini. Kun nyt ruppean sitä kirjottamaan uuteen uskoon, niin miten oisi evullisinta laittaa henkilöt puhumaan? Kirjakiellellä vain murteelako?
– Kun en ole vielä lukenut uutta käsikirjoitustasi, en osaa antaa päteviä neuvoja. Mutta mielestäni molemmilla kieliasuilla. Riippuu siitä, millainen henkilö kulloinkin replikoi. Esimerkiksi selkostesi selkoston pappi, nimismies ja ennen

muuta kansakoulun opettajat puhuvat kirjakielellä. Mutta selkoslaisista voisi ainakin joku puhua täysin seudun murretta. (*Pölhökanto Iijoen törmässä* 1998: 11.)

Iijoki-sarjan alussa Koillismaan murre näyttyy Kallelle identiteettiä määrittävänä tekijänä: hän samaistuu selkosen miehiin ja omaksuu heidän puhetapansa jo lapsuudessaan. Kirjailijahaaveiden myötä Kalle joutuu pohtimaan omaa suhdettaan kansankieleen ja kirjakielen käyttöön. Sota-aika ja avioliiton solmiminen ovat Kallen mentaalisen murrekartan laajenemisen aikaa. Erilaisten kohtaamisten ja konfliktien avulla Iijoki-sarjan alkupäässä kuvattu kieli-ideologinen asetelma muuttuu staattisesta dynaamisemmaksi, ja samalla päähenkilön suhtautumisessa kieleen tapahtuu muutoksia. Oman kotiseudun murteesta tulee Kallelle saman seudun ihmisiä yhdistävä tekijä, mutta samalla se on myös hänen vierauttaan ja ulkopuolisuuttaan alleviivaava seikka. Kouluttautumisen ja sosiaalisen nousun avulla Kalle alkaa vähitellen asemoitua myös kirjakielen käyttäjäksi. Lopullinen syntymäseudun puhujayhteisöön asemoitumisesta etäännyminen tapahtuu kirjailijaksi ryhtymisen myötä. Kalle alkaa tarkkailla Koillismaan murretta ulkopuolisen silmin, ja samalla murteesta tulee hänelle voimavara.

Miksi kaunokirjallisuuden kieltä kannattaa tutkia? Leech ja Short toteavat teoksessaan *Style in fiction* (2007 [1981]), että kielentutkimuksella on tärkeä rooli kaunokirjallisuuden tutkimuksessa. Kirjallisuuden kielen tutkiminen auttaa ymmärtämään ja arvostamaan kirjailijan työtä selittämällä, kuinka jokin tietty vaikutelma on saatu aikaan. Kielentutkimuksen näkökulmat tuovat käyttökelpoisia työkaluja kaunokirjallisuuden tutkimiseen. Kielitieteellisen tutkimuksen on nähtävä tekstin läpi ja löydettävä sen merkitys sen sijaan, että tarkastellaan vain tekstin pintatasoa. Tällaiseen tutkimukseen kuuluvat olennaisena osana intuitio ja lukijan tulkinta. (Mts. 2–5.) Kielentutkijalle kaunokirjallisuuden kieli tarjoaa kiinnostavan tutkimuskohteen, joka voi avata uusia näkymiä kieleen, sen tuottamiseen, käyttöön ja ymmärtämiseen (Leppänen 2000: 219).

Kalle Pääatalon syntymästä tulee pian kuluneeksi 100 vuotta. Fennistien keskuudessa en ole tavannut kovinkaan monta Pääatalon lukijaa, mutta tutkimusaiheeseeni on silti aina suhtauduttu myönteisesti: jo muutamilla esimerkeillä olen pystynyt osoittamaan, että Iijoki-sarjan kiinnostavuus on kielentutkimuksen kannalta kiistämätön. Toivon, että Iijoki-sarjan kielen tutkimus jatkuu Pääatalon juhluvuonna ja sen jälkeen. Tutkittavaa yli 17 000 -sivuisen romaanisarjan kielessä riittää tämän tutkimuksen jälkeenkin vaikkapa eri murteiden äänne- ja muotopiirteiden sekä kielenkäytön tapojen tutkijoille.

Lähteet

Aineistolähteet

PÄÄATALO, KALLE 1974: *Täysi tuntiraha*. Helsinki: Gummerus.
— 1975: *Nuoruuden savotat*. Helsinki: Gummerus.

- 1977: *Ahdistettu maa*. Helsinki: Gummerus.
- 1982: *Tammerkosken sillalla*. Helsinki: Gummerus.
- 1998: *Pöyhökanto Iijoen törmässä*. Helsinki: Gummerus.

Kirjallisuuslähteet

- HAKULINEN, AULI & LEINO, PENTTI 2006: Genre fennistiikassa. *SKY Journal of Linguistics* 19: 2006, special supplement to vol 19:2006 (Festschrift in Honour of Fred Karlsson on his 60th Birthday) s. 12–23.
- HAKOLA, PIRKKO 1974: *Samuli Paulaharjun tyyli. Keskeisiä syntaksin ilmiöitä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 315. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1998: Hj. Nortamon murrekertomukset ja puhutun illuusio. – Lea Laitinen & Lea Rojola (toim.), *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta* s. 184–215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARJALAINEN, ANU 2012: *Liikkuva ja muuttuva suomi. Diskursiivis-etnografinen tutkimus amerikansuomalaisten kielielämäkertoista*. Jyväskylä Studies in Humanities 186. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- KESKIMAA, SARI 2013: Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. – *Virittäjä* 117 s. 494–523.
- 2014: Kalle Päätalon Iijoki-sarjan murrekäsitukset ja niiden affektifunktio. – *Sananjalka* 56 s. 108–138.
- 2015: Kieli-ideologiat Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. – *Puhe ja kieli* 35 (4) s. 163–185.
- 2018: Päähenkilön kielellinen asemoituminen Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. Käsikirjoitus.
- LEECH, GEOFFREY & SHORT, MICK (2007 [1981]). *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose*. New York: Longman.
- LEPPÄNEN, SIRPA 2000: Kirjallisen tyylin tutkimus. – Sajavaara & Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö* s. 219–255. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- MIELIKÄINEN, AILA & PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MÄNTYNEN, ANNE & HALONEN, MIA & PIETIKÄINEN, SARI & SOLIN, ANNA 2012: Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. – *Virittäjä* 116 s. 325–348.
- MÄÄTTÄ, TUIJA 1992: *Kvantitativa studier av syntaxen i finsk ungdomslitteratur*. Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 106. Umeå: Umeå universitets tryckeri.
- NIEDZIELSKI, NANCY & PRESTON, DENNIS R. 2000: *Folk linguistics*. New York: Mouton de Gruyter.
- NIINIMÄKI, ANNELI 2015: *Moniääninen Moreeni. Referointi ja moniäänisyys Lauri Viidan Moreenissa*. Acta Universitatis Tamperensis 2041. Tampere: Tampere University Press.
- PALANDER, MARJATTA & NUPPONEN, ANNE-MARIA 2005: Karjalaisten ”karjala”. – Marjatta Palander & Anne-Maria Nupponen (toim.), *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti* s. 15–55. Studia Carelica Humanistica 20. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- PIETIKÄINEN, SARI 2012: Kieli-ideologiat arjessa. Etnografinen diskursusanalyysi monikielisen saamenpuhujan kielielämäkerrasta. – *Virittäjä* 116 s. 410–442.
- PRESTON, DENNIS R. 1998: Folk metalanguage. – Adam Jaworski, Nikolas Coupland ja Darius Galasinski (toim.), *Metalanguage. Social and ideological perspectives* s. 75–101. Cardiff Roundtable in Sociolinguistics 3. Language, Power and Social Process 11. Berlin: Mouton

de Gruyter.

SMS = Suomen murteiden sanakirja. Neljäs osa. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

SUOMELA, SUSANNA 2001: Teemasta ja sen tutkimuksesta. – Outi Alanko & Tiina Käkelä-Puumala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä* s. 141–162. Tietolipas 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Sari Keskimaa: *Kalle Pääntalon Iijoki-sarja kielielämäkertana*. Acta Universitatis Oulensis. Series B Humaniora 165. Oulun yliopisto 2018. Kirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/urn:isbn:9789526220536>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@gmail.com